

Linköpings stadsarkiv

En bit av Linköpings historia

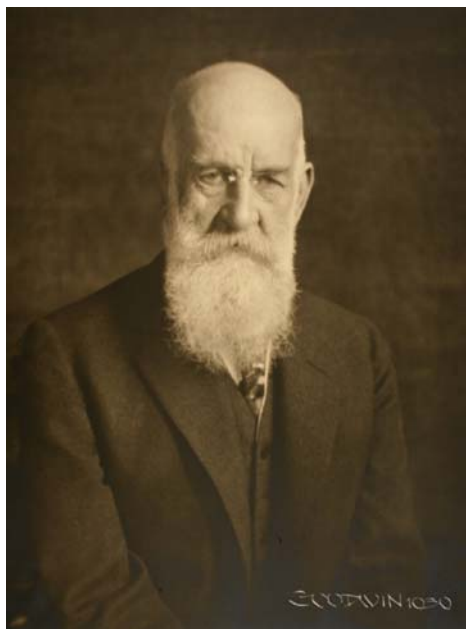
Nr 4, december 2007

Folkungabrunnen

Den 12 december 2007 är det 80 år sedan Folkungabrunnen invigdes. Med anledning av detta kommer en mindre festlighet att arrangeras på Stora torget, där bl.a. scener ur folkungasagan kommer att spelas upp. Folkungabrunnens tillkomst har Linköping sin store donator, kapten Henric Westman på Valla, att tacka för.

Donatorn Henric Westman

Henric Westman föddes 17 december 1853 på Valla i S:t Lars socken och avled där 16 april 1937. Hans föräldrar var godsägaren Leonard Westman (1822-1889) och hans hustru Ida Werner (1830-1892). Efter mogenhetsexamen i Linköping, begav sig Henric Westman till Uppsala för studier år 1873, men lämnade dem utan examen två år senare för att inträda i militärtjänst. 1883 befordrades han till löjtnant, 1897 till kapten. Efter faderns död 1889 övertog Henric Westman lantbruket på Valla, och lämnade den aktiva militärtjänsten 1900. Redan tidigt engagerade han sig för konst och historia och använde sin stora förmögenhet till understödjande av främst kulturella ändamål.

Henric Westman.

Foto av Henry B. Goodwin, 1930.
Vallaarkivet, Linköpings stiftsbibliotek

Förmögenheten var ett resultat av tre generationers framgångsrika verksamhet som handelsmän och lantbrukare i och kring Linköping. Farfadern, Johan Gustaf Westman (1783-1857), hade vid 16 års ålder kommit i tjänst hos en farbroder, som var handelsman i Linköping; släkten härstammade närmast från hemmanet Skölderyd i Lommaryds socken i nordvästra Småland. 1820 gifte sig J.G. Westman med Johanna Erika Salander (1802-1826), vars far, Erik Salander, var handlande i Linköping och lantbrukare på Staby i Rystads socken. Den Westmanska förmögenhetens ursprung kan spåras till Salanders framgångsrika verksamhet.

J.G. Westman förvaltade den väl och ökade på den, och hans söner Leonard och Reinhard hade förmågan att förkovra den ytterligare. Reinhard Westman, som var bankdirektör i Östgötabanken, tog aktiv del i det kommunala livet och var stadsfullmäktiges förste ordförande åren 1863-1866.

Av sin stora förmögenhet donerade Henric Westman stora belopp till Linköpings stad och dess invånare. 1903 donerade han medel till ett BB - J.G. Westmans barnbördshus, sedermera överlätet till Landstinget. 1911 bildade han Leonard och Ida Westmans fond för Linköpings stads prydnad med konstverk och 1913 Westman-Wernerska fonden. Den sistnämnda fonden bestod ursprungligen av 100.000 kronor, men utökades senare. Genom klok förvaltning uppgår stiftelsens kapital i dag till drygt 278 millioner kronor och hela Westmans stiftelseförmögenhet uppgår till omkr. 315 millioner kronor. Till detta skall läggas hans testamentariska gåvor av sin konst, sina möbler och hela Valla egendom - varigenom tillkomsten av

Valla Fritidsområde och Gamla Linköping möjliggjordes, liksom stadens bebyggelseexpansion västerut.

Henric Westman förmådde också sina kusiner J.G. Westman och K.E. Westman - båda ogifta och förmögna - att skänka sina förmögenheter till Linköpings stad. Deras fonder, för livstidspensioner resp. barnkoloniverksamhet, är i dag värda drygt 100 millioner kronor. Även kusinsonen, aktuarien Gustaf Carlstedt, skänkte under inflytande av Westman sin förmögenhet till staden; Carlstedtska stiftelsen, som skall användas för stadens förskönande, är i dag värd omkr. 90 millioner kronor.¹

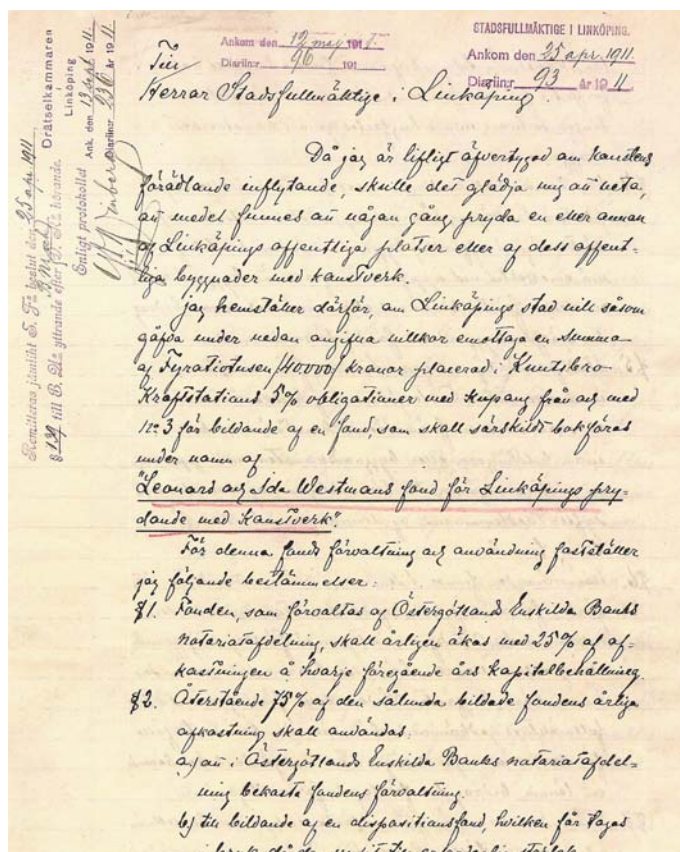
Bakgrunden till Folkungabrunnen

Den 11 oktober 1913 donerade Henric Westman 40.000 kronor till minne av sina föräldrar under namn av *Leonard och Ida Westmans fond för Linköpings prydande med konstverk*. Fondens medel skulle användas "till anskaffande af konstverk företrädesvis minnande om östgötar (vare sig infödda eller sådana som någon tid af sitt lif tillhört Östergötland), hvilka gjort sig förtjänsta om fäderneslandet, eller ock om händelser af historisk märkvärdighet, hvilka tilldragit sig inom landskapet".

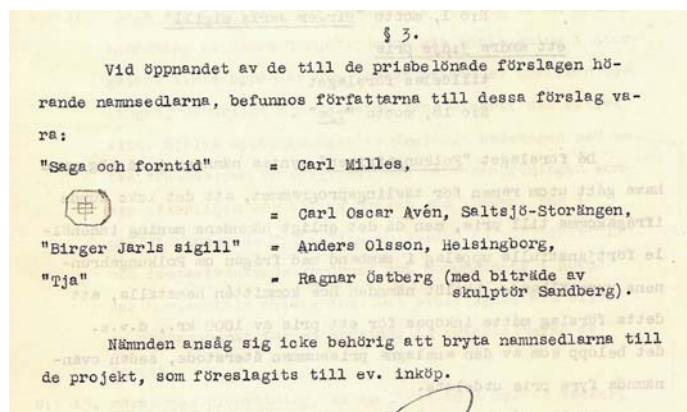
Strävandena skulle närmast inriktas på i tur och ordning en staty av den heliga Birgitta och "ett minnesmärke, t.ex. en brunn, till minne af Folkungaätten".

En Birgittastod uppsattes i början av 1920-talet på Domkyrkans sydsida. Därefter inriktades uppmärksamheten på minnesmärket över Folkungaätten.

Vid ett sammanträde i Stockholm 21 september 1923 beslöt den tillsatta kommittén för uppförande av en fontän till minne

Inledningen till donationsbrevet för Leonard och Ida Westmans fond för Linköpings prydande med konstverk, Linköpings stadsarkiv

Slutet av Prisenämndens i tävlan för en Folkungabrunn i Linköping protokoll 3 maj 1924. Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydande med konstverk arkiv, Linköpings stadsarkiv.

av Folkungaätten att utlysa en pristävling där de insända bidragen skulle bedömas av en jury, bestående av Olle Hjortzberg, Ivar Tengbom och Erik Lindberg.

Ett mycket stort antal bidrag insändes. Bedömningsarbetet blev därför inte enkelt. Bidrag nr 10, kallat *Saga och forntid*, belönades med första pris, 2.000 kr. Dess förtjänster och kvaliteter ansågs vara avsevärt mycket större än övriga bidrags. Då namnsedelns bröts, befanns att förslaget var insänt av Carl Milles.

Brunnens centralfigur är Folke Filbyter, som rider omkring och letar efter sin bortrövade sonson, en direkt gestaltning av Heidenstams skildring i *Folkungaträdets* första del.

Folkungarnas äldsta historia är oklar och inte, i brist på entydiga källor, åtkomlig för historisk forskning annat än i mycket begränsad utsträckning. Men i början av seklet hade Verner von Heidenstam i sin romansvit *Folkungaträdet* givit en kraftfull litterär gestaltning av stamfadern, Folke Filbyter, och hans ättlingar intill slutet av 1200-talet. Om ättens medlemmar fr.o.m. 1100-talet - Folke den tjocke, Benkt Snivil, Magnus Minnicköld m.fl. - råder inget tvivel, men stamfadern är en halvmytisk figur, vars historiska existens har ifrågasatts.² Men ätten hör hemma i Östergötland och gav under 1200-talets senare del det medeltida svenska kungadömet dess former för flera hundra år framåt. Heidenstams roman hade gjort ett starkt intryck på hans gode vän Carl Milles, som lade den till grund för utformningen av sitt skulpturverk. Milles hade redan tidigare skisserat på en skildring av folkungasagan, bl.a. i form av en sarkofag placerad på en kobbe i Vättern.³

I januari 1924 skrevs kontrakt med Milles, men först ett drygt år senare godkändes det av stadsfullmäktige. Milles har själv berättat om förtretligheter och besvär innan han lyckades vinna över de tveksamma på sin sida.⁴ Henric Westman engagerade sig personligen i Milles arbete, och korrespondensen dem emellan visar hur arbetet fortskred. Försommaren 1925 redogör Milles i brev till Westman om dispositionen av bilderna på brunnskaret.

Käre Kapten & Vän,
 Tack för det vänliga brevet som kom mig
 igen till hands.
 Jag tackar Dig för ordnadt ang. penning
 medlen för brannen. Åren har jag kommit
 så långt em. jag haft först Gust. Waga att
 avskuta, nu gör utställningen med följande
 & därmed haft Akademien att skjuta om
 tog hela följ. vecka, men igen började vi
 med försäkrat till brannen.
 Jag tackar Dig för lyckönskningarna ang.
 Gust. Waga-statyn - hoppas att Du snart
 får se den. Men gå då även snart - betrakta
 du för. höon.
 Stäm ej heller att Du alltid är en välkommen
 gäst i mitt hus. helst vis, sommar & höst.
 Troligen måste jag för att för hösta resa med
 min fru till Östergötland för 14 dagar i juli. ty
 jag är i stort behov av stöd.
 Du bör mig berätta vad relieferna skola fixas
 på brannen.
 Möjligt är att jag förändrar dem något
 & ta dem i annan ordning, men till
 har jag förbehåll som följer:

Prinsen Månam farl öfver landet i st. för den östg.
 Konungens
 i det ordning i landet. näpste ordmakare
 I vattel med I saun
 Korimo fört
 Lag om avskitten
 Waldemar
 Föredrättaren
 Magnus Ladulas
 Birgitta
 Ronan till Rom
 Bergsbroke
 Grefdrift
 Snite
 Ladulas sköld
 Vämet
 Runt fjärd
 Birgitta
 Folkungättens Stamträd
 Magnus Erikson
 Landstagen
 Visby
 Waldemar Åkerby
 Digerdöten.
 I hoppas vi ses i sommar näst
 gång. Välkommen.
 Din till gifte Carl M. M.
 Lidingsö 3.6.1925.

Brev i Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydnade med konstverk arkiv, Linköpings stadsarkiv.

Tillverkningen av karet och skålarna, gjutningen av centralskulpturen o.s.v. inbegrep också praktiska, tekniska och logistiska problem. Inte minst intrikat var vatteninstallationen till kar och skålar.

Uppdraget att gjuta Folke Filbyter gick till hovkonstgjutaren Herman Bergman i Stockholm. Han fick brottas med flera problem. Milles hade från början beräknat proportionerna fel⁵ och kostnaden för gjutningen ökade också p.g.a. stigande koppar- och tennpriser (brons är en legering av dessa metaller); arbetet försenades flera gånger. För att klara kostnadsökningarna vände sig Westman till

Jon O. Nilson, som skänkte de 30.000 kr. som var avgörande för monumentets färdigställande.⁶ Men så småningom hade arbetet fortskridit så pass långt, att karet av grön granit under hösten 1927 transporterades till Linköping och monterades upp på plats på Stora torget. Natten mellan den 10 och 11 december transporterades bronsfiguren per tåg från Norra station i Stockholm till Linköping för lossning kl. 6 eller 7 på morgonen den 12, varefter den i upprest ställning skulle köras på en kraftig lastbil upp till Stora torget. Herman Bergman lämnade ingående instruktioner. ”Allt måste...gå slag i slag utan uppehåll. Vi flyttar bronsen direkt från bilen upp på piedestalen, och skola de som sysslat med vattnet vara närvarande för att inkoppla detta innan vi sänka ned bronsen för gott på sin plats.”⁷ Allt detta arbete utfördes i sträng kyla.

Så snart monumentets utformning blev känd, lät inte kritiken mot denna inte vänta på sig. Här ställdes nu i landets kanske förnämsta hästavelsprovins en utmärkt krake med en underlig gubbe på mitt på residensstadens största torg!⁸ Skämtpressen och även dagspressen byggde vidare på denna; att hästkraken skämde ut östgötarna var den vanligaste kritiken, men även politiska och enklare humoristiska poänger kunde utvinnas ur ämnet - Filbyter var en fyllbult, en fölbitare, en filbunke (”folkets filbunke”) o.s.v.⁹

Invigningen

Folkungabrunnens invigning den 12 december 1927.

Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydande med konstverk arkiv, Linköpings stadsarkiv..

Folkungabrunnens invigning ägde rum kl. 17 den 12 december 1927. Skolungdom och militärer var i dubbla led uppställda längs Stora torgets långsidor. tidningarnas reportage - det var en riksnyhet - ger en värtalig bild av den festliga inramningen och stämningen. Men det var en kall afton, 20 minusgrader. Programmet, i sin första del interfolierat av trumpetsignaler, löd i sin helhet:

1. Marsch, särskilt komponerad för invigningen av musikdirektör Lundberg
2. Tal av landshövdingen, greve Eric Trolle
3. Tal av grevinnan Alice Trolle

4. Täckelset faller, vattnet drages på, under det att *Sverige* med text av Heidenstam och musik av Stenhammar avsjunges
5. Landshövdingen utbringar levet för fosterlandet
Fanfarer, trumpetsignal
6. Tal av stadsfullmäktiges ordförande, dr Carl Sederblad
7. Bön av domprosten
8. *Vår Gud är oss en väldig borg*
9. Guirlanden, som spärrat Storgatan, borttages och de inbjudna gästerna får tillfälle att bese monumentet, varunder de i staden förlagda regementenas marscher spelas

Huvudtalet hölls av landshövding Trolle. Han var känd för sin kvickhet och fyndighet och yttrade bl.a., pekande mot skulpturen, att ”konstnären har velat visa oss att sedan Filbyters tid har hästaveln gjort stora framsteg i Östergötland”.¹⁰ Därefter bjöd hans maka, grevinnan Alice Trolle, efter några korta ord täckelset falla. Hon yttrade: ”Östgötabygdens stoltaste minne, Folkungasagan, med ingivelsens makt skildrad av diktaren, här levandegjord av konstnärens skapande hand, talar till kommande släktled om livets och människoödens skiftande växlingar. Den minner om gärningar, som *leva* sedan människor multnat, om hugstora bragder och rådiskloka handlingar, om fromhetslivets bedjande styrka, men ock om faran av inbördes tvedräkt.

Träde nu konstverkets bilder manande fram inför samtid och eftervärld. Täckelset falle. Östergötland hälsar i dag gångna sekler.”¹¹

Efter den högtidliga invigningen följde en glad och högstämd middag på Frimurarehotellet; denna middag gick till historien inte minst tack vare efterrätten, på menyn presenterad som ”Glacé surprise”, vilken bestod av en av glass omgiven isskulptur av Folke Filbyter till häst, signerad hotellets skicklige köksmästare, Frühlinghaus.

Frühlinghaus' Filbyterskulptur i is.

Foto: Arthur Möllman. Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydnade med konstverk arkiv, Linköpings stadsarkiv..

Summering

Heidenstam var djupt tacksam mot Milles. Folkungabrunnen är ”ett verk för kommande generationer”, skrev han senare, och vid middagen riktade han sig direkt till Milles med orden ”Ett tack för det storvulna i ditt sinne, för din djärva vingflykt. Jag spår, att din folkungabrunn en gång kommer att räknas till de verk, som fordom kallades riksens klenoder.”¹²

Kraften och genialiteten i Milles skapelse erkändes förbehållslöst. Carl Milles nya mästerverk uppmärksammades även internationellt och Henrik Cornell konstaterar i sin Milles-biografi: ”Med Folkungabrunnen hade Milles på ett avgörande sätt befast sin konstnärliga ställning”.

Morgonen efter invigningen, luciadagen, samlades ett antal av de i och för konstverkets tillkomst aktiva framför Folkungabrunnen; trots den stränga vinterkyllan var vattnet påsläppt för fototillfället.

Fr.v. kaptan Henric Westman, professor K.G. Westman, bankdirektör Herman Samuelsson, ingenjör Alf Samson, professor Carl Milles, författaren Verner von Heidenstam, landshövdingen greve Eric Trolle, redaktör Carl Sköld, stadsfullmäktiges ordförande, stadsdistriktsläkaren med. lic. Carl Sederblad, stiftsbibliotekarien fil. dr Nils Gobom, redaktör John Hanzén.

Foto i Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydnade med konstverk arkiv, Linköpings stadsarkiv.

Bo Peter Persson

Noter:

1) Avsnittet bygger främst på Bengt Cnattingius biografi över Henric Westman, kompletterad med egna forskningar om släkten Westman. Uppgifterna om stiftelsernas värde är hämtade från årsredovisningen för kommunens stiftelser 2006.

2) För en allmän översikt, se Sture Bolin, ”Folkungarna”, Sten Carlsson, ”Folkungarna - en släktkonfederation” och Hans Gillingstam, ”Folkungaätten”.

- 3) Henrik Cornell, *Carl Milles. Hans liv och hans vänner*, s. 317f.
- 4) Cornell, *a.a.*, s. 319f.
- 5) Cnatingius, *a.a.*, s. 82f. Milles ger en annan skildring; se i föreg. not anf. ställe.
- 6) Cnatingius, *a.a.*, s. 83.
- 7) Brev från Herman Bergman 1927 1/12 i Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydan med konstverk arkiv, vol. 2, Linköpings stadsarkiv.
- 8) Elsa Björkman-Goldschmidt, *Den värld jag mött*, s. 158.
- 9) Tidningsurklipp i Leonard och Ida Westmans stiftelses för Linköpings prydan med konstverk arkiv, vol. 4, Linköpings stadsarkiv.
- 10) Citerat i Erik Näslund, *Carl Milles - en biografi* (1991), s. 168.
- 11) Återgivet bl.a. i tidningsreferaten från invigningen samt i K. Martin Westerberg, *Folkungabrunnen i Linköping* (1928).
- 12) Cornell, *a.a.*, 321.

Källor och litteratur:

Källor:

Linköpings stadsarkiv

Leonard och Ida Westmans stiftelse för Linköpings prydan med konstverk

Linköpings stiftsbibliotek

Vallaarkivet (acc. 1937:11)

Litteratur:

- Björkman-Goldschmidt, Elsa, *Den värld jag mött*. Stockholm 1967
- Bolin, Sture, "Folkungarna. En terminologisk och historiografisk undersökning" (i: *Scandia* VIII, 1935, s. 210-242)
- Carlsson, Sten, "Folkungarna - en släktkonfederation" (i: *Personhistorisk tidskrift* 51, 1953, s. 73-105).
- Cornell, Henrik, *Carl Milles. Hans verk*. (Sveriges Allmänna Konstförenings publikation LXXII). Stockholm 1963
- dens., *Carl Milles. Hans liv och hans vänner*. Stockholm 1968
- Gillingstam, Hans, "Folkungaätten" (i: *Svenskt biografiskt lexikon*, band 16, Stockholm 1964-1966, s. 260-265).
- von Heidenstam, Verner, *Folkungaträdet. Folke Filbyter. Berättelse*. Stockholm 1905
- dens., *Folkungaträdet. Bjälboarfvet. Berättelse*. Stockholm 1907
- Näslund, Erik, *Carl Milles - en biografi*. Höganäs 1991
- Romdahl, Axel, *Folkungabrunnen i Linköping*. Linköping 1975
- Westerberg, K. Martin, *Folkungabrunnen i Linköping*. Linköping 1928